

tuklular'a tâbi olması üzerine Ahlatşah İbrahim ona karşı harekete geçerek 518 (1124) yılında Bitlis'i kuşattıysa da başarılı olamadı. Fakat çok geçmeden bu defa Hasankeyf (Hisnikeyfâ) Artuklu Emîri Rükneddin Dâvûd beyliğinin sınırlarını genişletmek gayesiyle Bitlis'i muhasara etti; ancak o da şehri alamadı. Togan Arslan 527'de (1133) Hama Emîri Hayır Han'la birlikte Haçlılar'a karşı bir sefere çıktı. Ertesi yıl Musul Atebegi İmâdüddin Zengî Ahlatşahlar'ın başşehri Ahlat'a yürüdüğü sırada Bitlis üzerine sevkettiği kuvvetleri durduran Togan Arslan aynı yıl veya 532 (1137) yılında vefat etti ve yerine oğlu Hüsâmüddeve Kurtî geçti.

Kurtî babasının zamanında Sökmenli emirleriyle Gürcüler'e karşı düzenlenen seferlere katılmış (524-525/1130-1131) ve pek çok başarı kazanmıştı. Emîr olduktan bir müddet sonra Irak Selçuklu Sultanı Mesud'un, kardeşi Selçuk Şah'a Mardin, Erzen, Malazgirt ve Ahlat'ı **dirlik*** olarak vermesi üzerine Kurtî de Mardin Artuklu Emîri Timurtaş'a tâbi oldu. Kurtî'nin 538 (1143) yılında ölümü üzerine yerine kardeşi Yâkut Arslan geçtiyse de kısa süre sonra o da vefat etti. Bunun üzerine beyliğin başına kardeşi Nüreddin Devletşah geçti. Hükümdarlığı oldukça uzun süren Devletşah, II. Sökmen ve İzzeddin Saltuk ile birlikte Gürcüler'e karşı düzenlenen başarısız bir sefere katıldı (556/1161). Ayrıca Harput Artuklu emîri Kara Arslan ve Mardin Artuklu emîri Necmeddin Alpi ile birlikte Dânişmendli Yağbasan'a karşı harekete geçerek Sivas'a kadar ilerlediyse de sonradan barış yapıldı ve herhangi bir çarpışma olmadı. Devletşah 558 (1163) yılında Gürcüler'e karşı düzenlenen yeni bir sefere, Irak Selçuklu Sultanı Arslanşah b. Tuğrul ve Azerbaycan Atabegî Şemseddin İldeniz ile birlikte katıldı. Devletşah 1168'de Mardin Artuklu hükümdarı Necmeddin Alpi'ya tâbi olmak zorunda kaldı. Son olarak da sınırlarını Güney ve Doğu Anadolu'ya kadar genişletmek isteyen Selâhaddin-i Eyyûbî'ye karşı teşkil edilen birleşik orduda II. Sökmen, Musul hâkimi İzzeddin Mesud ve Artuklu Emîri II. İlgazi ile birlikte görev aldı (579/1183).

Devletşah muhtemelen 1192'de ölmüştür. Onun ölümünden sonra Dilmaçoğulları Beyliği'nin hâkimiyet sahası sadece Erzen ve civarına münhasır kaldı. Devletşah'ın yerine geçen oğlu Hüsâmeddin Tuğrul 1229 yılında Celâleddin Hârizm-

şah'a, ardından da Anadolu'yu istilâ eden Moğollar'a tâbi oldu. Moğol istilâsı sırasında beyliğin başında kimlerin bulunduğu bilinmemektedir. Ancak 1310'dan itibaren sırasıyla Melik Sâlih, Melik Kebîr İmâdüddin Devletşah, İzzeddin Muhammed, Melik Celâleddin ve Sultan Ali beyliği idare ettiler. Timur Anadolu'yu istilâ edince diğer beyler gibi Sultan Ali de ona tâbi oldu. Dilmaçoğulları Beyliği Akkoyunlular zamanında tamamen ortadan kaldırılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Azîmî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler: h. 430-538) (trc. ve nşr. Ali Sevim), Ankara 1988, s. 42, 46, 48, 113-114, 129, 135; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (Amedroz), s. 205, 208, 267; İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid*, British Museum, Or. 5803, vr. 167^a-169^b; Nesevî, *Şîret-i Celâleddîn-i Mîngburnî* (nşr. Müctebâ Minovî), Tahran 1344 hş./1965, s. 213; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 554, 617; XI, 66; XII, 462; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, s. 41-42, 46, 326-327; Ebü'l-Fidâ, *Târîh*, III, 153; İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rif*, Kahire 1317, s. 34-35; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973, s. 111-116; Erdoğan Mercil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1985, s. 261-267; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 1989, s. 22, 48, 85, 88-90, 92, 113.

ALİ SEVİM

DİLMEN, İbrahim Necmi

(1889-1945)

Dille ilgili yazıları
ve edebiyat tarihine dair
eserleriyle tanınan âlim.

Selânik'te doğdu. Avukat Mehmed Tayfur Bey'in oğludur. İlk öğrenimini Gümülçine'de, orta öğrenimini Selânik İdâdisi'nde tamamladı. İstanbul Hukuk Mektebi'nden mezun olduktan sonra (1909) Selânik Hukuk Mektebi'nde devletler hukuku ve malî kanunlar derslerini okuttu. Bu arada yazı işleri müdürlüğü ve başmuhabirliği yaptı. *Zamân* gazetesini çıkardı. Balkan Savaşı sonucunda Selânik'in kaybedilmesi üzerine İstan-

İbrahim
Necmi
Dilmén

bul'a döndü (1913). 1913-1916 yılları arasında Dârüşşafaka, Vefa ve Davud Paşa liselerinde edebiyat öğretmenliği yaptı. 1917'de Dârülfünun Edebiyat Fakültesi'nde Ural-Alтай Dilleri Kürsüsü'nde Giese'nin yanında müderris muavini oldu. Giese'nin Almanya'ya dönmesiyle Nazzariyyât-ı Edebiyye Kürsüsü'nde Ali Ekrem Bolayır'ın muavinliğini yaptı. Daha sonra yeniden lise hocalığına döndü ve 1928 yılına kadar Galatasaray Lisesi ile Erkek Muallim Mektebi'nde edebiyat tarihi dersleri okuttu. Latin harflerinin kabulü üzerine birçok kurumda yeni Türk harfleriyle ilgili dersler verdi. Daha harf inkılabının ilânından önce 1928 yılı Mayıs-Ekim ayları arasında bu konuda bir dizi makale yayımlamıştı. *Milliyet* gazetesindeki bu yazılarıyla harf inkılabını savunanların önde gelen isimlerinden biri oldu.

Yeni alfabenin öğretilmesi ve yaygınlaştırılması faaliyetlerinin ardından gramer çalışmalarına ağırlık veren İbrahim Necmi, 1931'de Gazi Terbiye Enstitüsü ve Müsiki Muallimliği Mektebi'nde edebiyat öğretmenliğine tayin edilerek Ankara'ya yerleşti. 26 Eylül 1932'de Dolmabahçe Sarayı'nda toplanan I. Türk Dil Kurultayı'ndan sonra Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin (Türk Dil Kurumu) merkez kuruluna üye seçildi. Bir süre sonra da kurumun genel sekreterliğine getirildi (1933). Yine aynı yıllarda Maarif Vekâleti umumi müfettişliğine tayin edildi. 1935'te Burdur milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girdi. Türk Dil Kurumu genel sekreterliğiyle milletvekilliği görevi ölümüne kadar devam etti.

Harf inkılabına yaptığı hizmetlerden dolayı Atatürk tarafından kendisine Dilmén soyadı verilen İbrahim Necmi, 1936'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne profesör olarak tayin edildi ve 1941 yılına kadar burada Güneş-Dil teorisinin esasları ve Tanzimat edebiyatı üzerinde durdu. Geçirdiği bir kaza üzerine kaldırıldığı Ankara Numune Hastahanesi'nde öldü (5 Mart 1945). Cenazesi İstanbul'a getirilerek Büyükkada Mezarlığı'nda defnedildi.

Köklü bir dil öğrenimi görmeyen ve dil konularına sonradan ilgi duymaya başlayan İbrahim Necmi, harf inkılabının ardından başlatılan dili sadeleştirme ve tasfiyecilik hareketlerini şiddetle savunmuştur. Tasfiyecilik hareketinin dili bir çıkmaza soktuğunu gören Atatürk, "dünya dillerinin Türk dilinden doğmuş olabileceği" var sayımına dayanan

Güneş-Dil teorisini ortaya atınca devrinin pek çok dilsizi gibi İbrahim Necmi de çalışmalarının hemen hemen tamamını bu teorinin ana hatlarının açıklanması ve öğretilmesine hasretti. Ancak Güneş-Dil teorisi ilmi bir esasa dayanmadığından konuyla ilgili olarak yapılan çalışmaların ve bu arada Dilmen'in dille ilgili eserlerinin de ilmi bir değeri olmadığı bilinmektedir.

Eserleri. 1. *Târîh-i Edebiyyât Dersleri* (I-II, İstanbul 1922). Galatasaray Lisesi ve Erkek Muallim Mektebi'ndeki hocalık yıllarında hazırladığı bu eserin I. cildinde müellif, Türk dilinin en eski örneklerinden Tanzimat'a kadar eski Türk edebiyatının önde gelen şair ve yazarlarını tanıtmış ve eserlerinden örnekler vermiştir. II. ciltte ise Tanzimat'tan millî edebiyata kadar olan dönemdeki edebî gelişmeleri ele almıştır. 2. *Türkçe Gramer* (İstanbul 1929). Lise ve muallim mekteplerinde okutulmak üzere hazırlanmış iki ciltlik bir eserdir. Kitapta gramer kaidelelerinin yanı sıra kompozisyon ve edebiyat kurallarına da yer verilmiştir. 3. *Abdülhak Hâmid ve Eserleri* (İstanbul 1932). Abdülhak Hâmid hayatta iken hazırlanan bu çalışmada Hâmid'in hayatı üzerinde durulmuş, ayrıca onun Türk edebiyatındaki yerine temas edilerek eserleri ayrı ayrı ele alınmış ve değerlendirilmiştir. 4. *Türk Dil Bilgisi Dersleri* (I-II, İstanbul 1936). Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde verdiği derslerden meydana gelen eserin I. cildinde dillerin ana kaynağı meselesi kısaca ele alınıp Güneş-Dil teorisinin esasları, II. cildinde ise dilin fonetik kuruluşu ve Güneş-Dil teorisinin analiz metodu üzerinde durulmuştur. 5. *Tanzimat Edebiyatı Tarihi Notları* (Ankara 1942). Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki hocalığı sırasında 1940-1941 ders yılında okuttuğu derslere ait talebe tarafından tutulan notların kitap haline getirilmiş şeklindedir.

Dilmen'in bunlardan başka yayımlanmış eserleri şunlardır: *Türkiye'de Tütün Meselesi* (İstanbul 1925); *Yeni Türkçe Okuma Yazma Dersleri* (İstanbul 1928); *Muallimlere Mahsus Yeni Harflerle Türkçe Okuma Yazma Dersleri* (İstanbul 1928); *Yeni Türkçe Gramer Hakkında Bir Kalem Tecrübesi* (İstanbul 1929); *Küçük Türkçe Gramer* (İstanbul 1930); *Güneş-Dil Teorisinin Ana Hatları* (*Les Lignes Meres et Essentielles de la Théorie Güneş-Dil*) (İstanbul 1936); *Dilin ve Dillerin Kaynağı Sorunu Üzerine Teoriler* (Ankara 1939).

BİBLİYOGRAFYA :

Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara 1972, s. 420 vd.; a.mlf., *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, 262, 483, 489; Kâzım Yetiş, *İbrahim Necmi Dilmen*, Ankara 1989; "Pek Acıklı Bir Ölüm", *Ulus*, 6 Mart 1945; "Kıymetli Bir İlim Adamımızı Kaybettik", *Cumhuriyet*, 6 Mart 1945; Neşet Halil Atay, "Ölümü Dolayısıyla İbrahim Necmi Dilmen", *Ulus*, 14 Mart 1945; *TA*, XIII, 277; A. B., "Dilmen - İbrahim Necmi", *AA*, I, 339; Gövsa, *Türk Meşhurları*, s. 104; "Haberler: İbrahim Necmi Dilmen", *DTCFD*, III/3 (1945), s. 346; R. Ekrem Koçu, "Dilmen (İbrahim Necmi)", *İst.A*, VIII, 4581; *TDEA*, II, 311.

MUSTAFA ÖZKAN

DİLSİZ

Konuşma yeteneğinden yoksun bulunan kimse demektir. Arapça'daki karşılığı *ahrestir*. Bu kelime Türkçe'de de *ahras*, *ahraz* şeklinde kullanılır. Sözlü beyanın önem taşıdığı dinî ve hukukî meselelerde dilsizin konumu, hak ve görevleri İslâm hukuk kaynaklarında ayrıca ele alınmış ve dilsizle ilgili bazı özel hükümlere yer verilmiştir. Anadan doğma dilsizlerin konuşamamanın yanı sıra bilgi edinme ve anlama imkânlarının kısıtlı olduğunu göz önünde bulunduran fıkıh âlimleri, bu durumun dinî mükellefiyete ve edâ ehliyetine kısmen veya tamamen engel teşkil eden bir ârıza olduğu kanaatine varmışlardır. Buna karşılık günümüzde dilsizlerin özel eğitimle okuma yazma ve iletişim imkânına kavuşturulduğu da bilinmektedir. Konuyla ilgili olarak geçmiş asırlardaki tıbbî bilgilerin ve imkânların yetersizliği sebebiyle olmalıdır ki klasik literatürde dilsizle ilgili dinî ve hukukî hükümlere yer verildiği halde dilsizliğin kaynağı, derecesi, okuma yazma ve iletişim imkânı gibi açılardan birtakım ayrımlara ve farklı hükümlere pek rastlanmaz. Öyle anlaşıyor ki İslâm hukukçuları dilsiz tabiriyle genelde söyleneni işiten ve anlayan, fakat diliyle ifade edemeyen kimseyi kastetmişlerdir. Halbuki anadan doğma dilsizlerle konuşma yeteneğini sonradan kaybeden veya söyleneni anlayan, okuma yazma bilen dilsizlerin farklı hükümlere tâbi olacağı açıktır.

İslâm'ı din olarak benimsediğini belirtmek kelime-i tevhidi söylemekle mümkündür, fakat dilsizlerin işaret yoluyla bunu ifade etmeleri câiz görülmüştür. Bazı Şâfiî fakihleri, böyle kimselerin İslâm'ı kabul ettikten sonra namaz kılmalarını şart koşmuşlar ve ancak bu du-

rumda müslüman olduklarına hükmedilebileceğini söylemişlerse de mezhep içindeki hâkim görüş, namaz kılmanın şart olmadığı ve diğer mezheplerdeki gibi hâricî emârelerin yeterli bulunduğu şeklindedir. Namazda özellikle iftitah tekberi ve kıraat esnasında telaffuz gerekli olmakla birlikte özel durumları göz önüne alınarak dilsizlerin bundan muaf oldukları konusunda görüş birliği vardır. Cemaatle kılınan namazlarda imamın herkesin duyacağı şekilde tekbir getirmesi ve cehren kılınan namazlarda açıktan okuması gerekli olduğundan dilsizin imam olması kabul edilmemiştir. Ancak Şâfiî ve Hanbelî fakihleri bu konuda cemaatin dilsiz veya konuşabilen kimseler olması arasında bir ayırım yapmaz ve her hâlükârda dilsizin imâmetini geçersiz sayarken Hanefî ve Mâlikî fakihleri dilsizin bir başka dilsizle imam olmasını mahzurlu saymamışlardır. Dilsizin kestiği hayvanın şer'an temiz sayıldığı ve yenilebileceği de kabul edilmiştir.

Hukukî işlemler açısından söz, akidle ilgili iradeyi yansıtan vasıtaların başında gelmektedir. Ancak belli ihtiyaç ve zaruret hallerinde bu irade başka usullerle de dışa yansıtılabilir. Dilsizin işareti bunlardan biridir. İslâm hukukunda yerleşik, "Dilsizin anlaşılan işareti dil ile beyan gibidir" (*Mecelle*, md. 70) ilkesi de bunu ifade eder. Bununla birlikte nazariyede, dilsizin okuma yazma bilmesi halinde yazısının en geçerli irade beyanı aracı olduğu ve bu takdirde onun işaretinin kabul edilmemesi, hukukî işlemlerinin ancak yazılı beyanı ile sahih olacağı görüşü ağırlık taşımaktadır (*Zerkâ*, I, 328). İslâm hukukçuları alışveriş, kiralama, hibe, rehin, nikâh, talâk ve ibrâ gibi hukukî işlemlerde, yazı bilmeyen dilsizin başkalarının bilinen ve anlaşılan işaretlerinin sözlü irade beyanı yerine geçeceğinde görüş birliği içindedir. Sonradan konuşamaz hale gelen kimsenin dil tutukluğu kalıcı ise onun da işareti irade beyanı olarak kabul edilmekle birlikte bu usulle meydana gelen hukukî işlemlerin ölümüne veya dilinin açılmasına kadar askıda (mekûf) olacağı ifade edilir. Ancak dilin bir yıl süre ile tutulmasının aslî dilsizlik hükmünde kabul edileceği şeklindeki ikinci görüş daha isabetli görünmektedir. Öte yandan dilsizin işareti kural olarak sözlü irade beyanı yerine geçiyorsa da belli konularda farklı hükümlere tâbi tutulmuştur. Bu hükümler şöylece özetlenebilir: